

**Orientalisme i gènere:
Flaubert i la mirada colonial sota les dones**

*Orientalism and gender:
Flaubert and colonial eyes about women*

RESUM

La representació de la feminitat oriental en la literatura dels països colonitzadors al llarg del segle XIX tingué un paper clau en els discursos orientalistes del romanticisme. La imatge dels cossos orientals femenins, la qual dibuixa a les dones com a objectes eròtics del plaer visual masculí, ha contribuït a configurar un escenari eurocèntric. Aquesta figuració qualifica a diferents territoris extraeuropeus d'escassament civilitzats i monolítics, i sobretot feminitzats i susceptibles a ser colonitzats. Dintre d'aquests discursos orientalistes multidireccionals, escollim a Gustav Flaubert com a cànon literari de les diverses al·legories de les dones orientals, les quals basculaven entre la no-existència femenina fins la *femme fatale*, passant per la dona feble i necessitada de l'heroi occidental per al seu alliberament.

Paraules clau: Orientalisme, Flaubert, dones orientals, colonització, literatura, representacions, gènere.

ABSTRACT

The representation of the oriental femininity in the settler countries throughout the XIX century had a key role in the orientalist speeches of Romanticism. The feminine oriental bodies image, which exemplifies women as erotic objects of the male visual pleasure, has contributed to the configuration of a stage where Europe is considered the universal center. This image itself qualifies different extra-european territories as monolithic and with lack of civilization, but especially feminized and available to be colonized. Considering all these speeches, Gustav Flaubert has been chosen as literary cannon of the several representations that the oriental women can have. These allegories were searching from the feminine non-existence until the *femme fatale*, also seeing the weak woman who needed the occidental hero to achieve their liberty.

Keywords: Orientalism, Flaubert, oriental women, colonization, literature, representations, gender.

SUMARI

1.Introducció. 2. Literatura de viatges, la finestra al Nou Món. 3.Orientalisme és patriarcat. 4. La cortesana egípcia i els estereotips eurocentristes.

1 Universidad de Valencia; carme.bernat.mateu@gmail.com

La posesión del más ínfimo trocito de mi cuerpo te llenará de un gozo más vehemente que la conquista de un imperio. ¡Dame tus labios!
 ¡Mis besos tienen el sabor de una fruta que se derritiese en tu corazón!
 ¡Cómo vas a perderte por entre mis cabellos, cómo aspirarás mi pecho!
 Te embelesarás con mi cuerpo y abrasado por mis pupilas, entre mis brazos, en un torbellino...

La Reina de Sabà en *Les tentacions de Sant Antoni*,
 Gustave Flaubert

La Reina de Sabà és el mite fet personatge: una llegenda bíblica recollida al llarg de la història en diferents tradicions literàries i que, a més a més, arriba a la producció flaubertiana en forma de representació orientalista del subjecte com a cos femení. Ella és un pròcer realment interessant, ja que per a Gustave Flaubert transgredeix en bona mesura els límits de la feminitat: «*Je ne suis pas une femme, je suis un monde*»². Significa, una representació global de l'altre món, d'un nou món d'exotisme, de seducció (Sharafuddin, 1996), d'excessos i de superfluïtats. Funciona com a representació d'Orient, dona-símbol de l'Altre món. Aquest personatge funciona com un estereotip, és una de les dones orientals més típiques del corpus de Flaubert i és el resultat més impressionant en sentit estètic de la seua imaginació literària (Steidl, 2013).

Aquesta figura és un exponent del que es vol mostrar amb el present treball: que la representació de les feminitats orientals en la producció literària i pictòrica, flaubertiana en concret i del període del romanticisme en general, forma part del discurs orientalista. A més, aquestes produccions artístiques també han contribuït a configurar la imatge eurocèntrica de l'Altre oriental. Mitjançant les representacions de les dones orientals, s'ha justificat la colonització i la suposada superioritat occidental. Aquestes representacions, en ocasions contradictòries, podem resumir-les en tres: la primera, una imatge de dona musulmana anònima sense rostre ni presència, un no-èsser; la segona, una dona perfecta però captiva per homes musulmans que és alliberada per un heroi europeu; la tercera, aquella hipersexuada, femme-fatale, obscura i eròtica. Aquests tres estereotips no són contradictoris, sinó més bé parts complementàries d'un discurs patriarcal que considera a les dones objectes sexuals però inferiors. Allò que connecta aquests models és la misogínia, i en aquestes imatges eurocèntriques i patriarcals la connexió erotisme-submissió funciona de forma harmònica.

Aquestes representacions orientalistes sobre la feminitat contrasten amb les imatges sobre la masculinitat oriental, considerada, o bé feminitzada i sensible a ser colonitzada, o bé brutal, temible i bàrbara, amb la que cal acabar per ser «dolenta».

Amb aquestes representacions es vol remarcar la mirada monolítica, externa i colonial sota dones i homes del món conegut com a oriental. A més, es vol destacar també que els rols de gènere s'han utilitzat per articular discursos com l'orientalisme, justificant fins i tot, fets de gran rellevància geo-política, social i cultural com han sigut les colonitzacions.

2 «Jo no sóc una dona, jo sóc un món». Gustave FLAUBERT: *La Tentation de saint Antoine*, Éditions Garnier Frères, París, 1968.

Literatura de viatges, la finestra al Nou Món

L'orientalista està fora d'Orient. L'orientalisme es fonamenta en l'exterioritat, i el producte principal d'aquesta és la representació artificialment d'allò que un occidental ha convertit en un símbol de tot Orient. A partir de l'expedició napoleònica es van publicar una sèrie de productes textuals que havien superat el realisme descriptiu i passaren a ser un estil de representació, un llenguatge i un marc de creació. Aquestes obres, d'autors com François-René Chateaubriand, Alphonse de Lamartine, Gustave Flaubert, William Lane, Jonathan Scott o Richard F. Burton (Said, 1997: 128), eren imitacions molt elaborades i simulacres realment estilitzats del que es creia que era un Orient viu. Per tant, aquesta idea no pot oblidar-se en el procés de lectura d'aquesta literatura de viatges produïda al llarg del segle XIX: aquestes són *representacions*, i no retrats naturals d'Orient. El grup d'escriptors d'aquesta literatura de viatges del romanticisme va contribuir a configurar d'una manera més marcada el «gran misteri asiàtic» de Benjamin Disraeli (Said, 1997: 143).

Aquests autors estaven coaccionats en els seus sentiments i paraules sobre Orient perquè l'orientalisme era, en última instància, una visió política de la realitat. Per això, allò que interessa de Flaubert, des de la nostra perspectiva, no és la seua concepció eurocèntrica de la superioritat occidental, sinó el testimoni modulats que ens ofereixen els detalls de la seua obra dintre de l'enorme espai obert per aquesta veritat en la tradició occidental. I encara que l'envergadura de la seua obra excedeix les limitacions de l'orientalisme «ortodox», Flaubert juga constantment amb els límits que presenta el coneixement sobre Orient.

Mentre que Lane va adquirir autoritat literària per la manera en que la seua producció podia adaptar-se a l'orientalisme i fou citat com a font de coneixement sobre Egipte o Aràbia, Flaubert fou un dels grans models de la literatura d'estil oriental basada en les experiències personals sobre Orient. Quant va visitar Àsia Menor, Egipte, Grècia i Turquia entre 1849 i 1851, Orient li va donar impressió d'ancianitat i flaqueza, i el discurs que va adoptar fou revitalista: Flaubert havia de portar Orient fins si mateix, retornar-li la vida i lliurar-lo viu als seus lectors.

Són les mateixes afirmacions de l'autor les que ens informen d'allò que Flaubert buscava: el Sud significava «colors brillants en el contrast amb la tonalitat gris del paisatge de les províncies franceses; espectacle apassionant en lloc de rutina monòtona». Flaubert reconeix que aquest escenari és especialment grotesc. «Tots els vells temes còmics» -amb el que es refereix a l'esclau, el traficant de dones o el mercader - adquireixen un nou significat «fresc, vertader i encantador» en Orient. Així, és observat des de l'excentricitat sense solució: l'individu oriental no pot alterar les categories generals que donen sentit a la seua extravagància, però aquesta pot ser apreciada per si mateixa i observada per l'uropeu que mai s'implica i roman distant (Said, 1997: 148).

L'experiència de Flaubert d'obertura a nous paisatges orientals com a mecanisme per escapar de la monotonia occidental, segons Edward Said, està travessada per un discurs d'exotisme sexual: Emma Bovary i Frédéric Moreau tenen unes vides burgeses apagades i els seus desitjos els arriben en els seus somnis envoltats en

models orientals. Orient significa llicència sexual, el lloc on es podien buscar experiències eròtiques inaccessibles en el marc europeu. Segons Tara Mendola, aquesta associació quasi uniforme d'orient-sexe, és simplement una representació artística, un exemple del motiu persistent en les actituds occidentals cap a Orient (Mendola, 2006: 9). En canvi, en obres posteriors de reinterpretació del pensament i la pràctica orientalista, autors com Robert Irwin suggereixen que Said no va atendre a les pràctiques sexuals de Flaubert en França, realment actives i que no contrastaven, en gran mesura, amb les seues experiències amb prostitutes egípcies (Irwin, 2013: 43).

Orientalisme és patriarcat

Com Said afirma, l'orientalisme té uns pioners i autoritats patriarcalcs, amb textos canònics, idees doxològiques i figures exemplars. És un sistema construït per cites, obres i autors que buscaven les reaccions que provoca tot allò antic, llunyà i exòtic; unes reaccions eròtiques, virils, que naixen amb els estímuls cosificats en les dones orientals. En els escrits d'aquests viatgers, les dones són propietat i creació de la fantasia de l'home-escriptor. L'orientalisme era domini exclusiu de l'home i es concebia a si mateix i projectava a l'exterior amb ulls sexistes, però allò més important és que l'orientalisme latent propiciava una concepció del món particularment masculina, que plena les consciències dels lectors i lectores d'una mirada unilateralment viril i titular del subjecte femení oriental. A més, la concepció masculina del món, quan es tracta de l'activitat pràctica de l'orientalista, tendeix a ser eternament estàtica, congelada i fixa.

La sexualitat de la dona oriental s'organitza, cada vegada més, com una experiència fetitxista. L'erotisme ha sigut una part important del discurs interpretatiu occidental de la feminitat exòtica, però el canvi resideix en que amb la literatura de pelegrinatge del segle XIX, elles adopten un paper actiu en la seducció (Kahf, 1999). Aquesta transformació no opera canvis dels fonaments de la interpretació: les dones continuen posicionades com a objectes eròtics del plaer visual masculí. A més, el relat construït entorn d'aquestes responia a una realitat europea concreta: els canvis en els tipus de desig en el discurs de la sexualitat europea, «el desplegament de la sexualitat» segons Michel Foucault i la creació de noves formes de plaer i desig que naixen durant els segles XVIII i XIX. L'autor assenyala com, a partir del segle XVII, es va iniciar una «edat de repressió» i de desenvolupament del pudor modern. Però paral·lelament va créixer una fermentació discursiva sobre el sexe que s'incrementava amb el pas del temps (Foucault, 1991: 24). Aquesta explosió de discursos va desembocar en una multiplicació i dispersió de les sexualitats i de les perversions. La classe burgesa del segle XIX i XX fou, per a Foucault, una societat perversa. Així, la multiplicació de discursos sobre l'erotisme de les dones orientals s'enquadra en aquest procés de transformació i dispersió dels desitjos sexuals fins arribar a una heterogeneïtat destacable.

Orient per al viatger anglès del segle XIX era l'Índia, passar per Orient Pròxim era anar cap a una de les colònies més importants; escriure sobre Egipte, Síria o

Turquia consistia en situar-se el domini de la voluntat política. En sentit contrari, el pelegrí francès, com és el cas de Flaubert, estava travessat per un agut sentiment de pèrdua en Occident, ja que França no disposava de ninguna colònia pròpia. En el Mediterrani ressonaven les derrotes franceses, des de les guerres medievals fins la invasió napoleònica. El seu orient era el de les memòries, el de les runes, el dels secrets postergats; les seues obres estaven arrelades en una dimensió quimèrica impracticable (Said, 1997: 234).

La construcció i divulgació dels discursos orientalistes ha sigut clau per a la dominació occidental del món: l'Altre no europeu s'ha construït com efeminat, i la feminització d'Orient va permetre a Occident jugar el paper del conqueridor masculí (Mendola, 2006: 7), la superioritat intel·lectual i física del qual li va permetre governar «naturalment». Mrinalini Sinha ha mostrat com els estereotips de l'anglès masculinitzat i el bengalí efeminat van servir per legitimar la dominació colonial i la jerarquia racial a finals del segle XIX en l'Índia.

Orient es resisteix, com ho faria qualsevol donzella, però el mascle erudit obté la recompensa obrint brutalment i penetrant l'essència del problema: el resultat de la conquesta sobre la modèstia virginal és l'harmonia, però de cap manera la coexistència entre iguals (Said, 1997: 407). La relació entre l'erudit orientalista i el seu tema d'estudi, igual que la del colonitzador amb el colonitzat, no es veu alterada en cap moment: és sempre favorable al primer. Així, com afirma Said, l'estudi, la comprensió i l'avaluació que s'amaguen darrere de la màscara de l'harmonia, són instruments de conquesta.

Aquesta imatge de la masculinitat oriental efeminada complementa el model de feminitat derivat de la dona captiva i esclava alliberada per l'home occidental, tant reproduïda en la literatura que ens ocupa, així com en el cinema de Hollywood del segle XX i XIX, tot i destacant les diferències i les distàncies cronològiques. La victimització de les dones orientals justificava la incursió colonial, així com ho feia també la feminització dels homes orientals.

El gènere és, segons Joan W. Scott, una forma primària d'atribuir significat a les relacions de poder, el mitjà crític a través del qual el poder es legitima (Scott, 1990: 52). Així, les investigadores feministes que han estudiat diferents establiments colonials en diversos períodes, han posat de manifest la importància del gènere des d'una perspectiva racial i els espais íntims que es revelen determinants en els processos de colonització i de dominació colonial (Rose, 2012: 111). Al col·locar el gènere en el centre de la investigació sobre l'orientalisme i el colonialisme, veiem com les modalitats d'intimitat sexual entre els colonitzadors i els colonitzats es trobaven en el cor dels projectes imperials i posaven els límits a la dominació.

El «reclutament» del cos de les dones orientals al servei de les ideologies imperialistes no es limita a aquest període, i la realització dels conflictes nacionals i supranacionals en els cossos femenins no és un fenomen nou. En aquest procés, precisament les dones orientals esdevenen la manifestació exemplar com a la part més femenina del món efeminat, i comencen paradoxalment a ocupar, des de la capacitat reduïda i oprimida, un lloc més central en la narrativa occidental global d'Orient.

La cortesana egípcia i els estereotips eurocentristes

El discurs sobre la bellesa femenina, tant en la cultura oriental com en l'occidental, ha sigut fonamentalment masculí, en el que la dona representa el centre d'atenció com a ésser passiu, objecte de contemplació i d'admiració (Bueno, 1998: 187). El segle XIX francès ha representat, a través de la literatura i les arts plàstiques fonamentalment, a la dona oriental sota una visió idíl·lica, però els estereotips són diversos i poc homogenis.

Per facilitar la comprensió, es pot fer una classificació d'aquestes representacions orientalistes canòniques de la feminitat oriental, d'acord als models i estereotips que altres autors han assenyalat. La primera representació mostra una pluralitat de dones musulmanes anònimes sense rostre que resideixen en l'harem al marge del text. Per tant, és un no-ésser que revela les actuacions del despotisme islàmic dels efeminats homes orientals. La segona representació ens mostra un heroi romàntic noble i una dona musulmana brillant, angèlica i feble. Ella està captiva, esclavitzada per un tirà musulmà enemic de l'heroi i es alliberada per l'home occidental, sent el paradigma de la fundació d'aquesta gesta l'entrada de Napoleó a Egipte (Kahf, 1999: 166). En tercer lloc, un altre estereotip s'encarna en figures com Cleopatra, Salomé, Isis, la Reina de Sabà o Kuchuk Hanem: els llocs exòtics es tracten com a la nació de *femme fatale*, on el secret i l'ocultisme juguen un paper central. Aquests personatges hipersexualitzats tenen una significació especial: els autors orientalistes valoraren preeminentment i enaltiren aquest tipus femení, llegendari, ric i suggestiu.

Kuchuk Hanem era una cèlebre ballarina i cortesana egípcia amb la que es va trobar en el seu viatge a Orient (el lloc concret on es conegueren encara és un debat obert en la historiografia al respecte³) i va veure ballar la dansa de «L'Abeille». Era, de fet, una coneguda prostituta entre els viatgers europeus, i el seu nom real era Safiya (Varisco, 2007: 158). Ella era el prototip de la majoria dels caràcters femenins de les novel·les de Flaubert, amb la seua sensualitat instruïda, la seua delicadesa i la seua grosseria no intel·ligent. Allò que li agradava especialment era que semblava que no li exigia res, que tenia una autosuficiència i descurança emocional insòlites: després del seu viatge, en una carta a Louise Colet, deia que «la dona oriental no és més que una màquina, no distingeix entre un home i altre». Així, aquestes funcionen com una excusa i una oportunitat per als somnis de Flaubert: no són dones, sinó desplegaments d'una feminitat emocionant, encara que inexpressiva verbalment.

Aquest estereotip es construeix des de la representació de la temptació carnal i el signe inquietant de fecunditat, amb l'amenaça eròtica, el desig infatigable i una sexualitat luxuriosa sense límits en aparença. Però aquest prototip està condemnat a romandre estèril, amb una vida corrupta i sense descendència: el món oriental femení intensificava en Flaubert el seu propi sentiment d'esterilitat, com s'observa en «La temptació de Sant Antoni».

3 Mentre que Said sosté que es conegueren en Wadi Halfa, Sudan, Robert Irwin creu que l'encontre es va produir en Egipte. Vegeu Robert IRWIN: «Flaubert's Camel: Said's Animus», en Ziad ELMARSAFY, Anna BERNARD, David ATTWELL (eds): *Debating Orientalism*, Pacgrave Macmillan, London, 2013, p. 43.

Per acabar, el que s'ha volgut mostrar amb el present article és la complexitat del discurs orientalista en matèria de gènere: les representacions de dones i homes orientals són, en alguns casos, contradictòries i complexes, com s'ha pogut observar. Però allò més representatiu és com els discursos occidentals, tant polítics com culturals, han utilitzat models de gènere concrets per justificar l'eurocentrisme.

Així, la narrativa dominant de les dones orientals en el discurs occidental des del segle XVIII es construeix en formes molt sofisticades, però produeix un discurs en paràmetres plaents des de la perspectiva masculina heterosexual, i que racionalitza i justifica els interessos occidentals en el domini material de les zones colonitzades.

La representació occidental dels arquetips de feminitat i masculinitat no tingué canvis reals fins la culminació de les lluites que s'enquadren en els processos de descolonització. Però malgrat les grans transformacions motivades per les independències, les representacions continuen sent, en molts casos, colonialistes i patriarcals. Així, alguns dels models de gènere desenvolupades en l'article es reproduïen en l'actualitat, encara que de forma més sofisticada i atenent a les diferències i la distància, mitjançant la islamofòbia de gènere.

Finalment, i com digué Flaubert l'últim paràgraf de l'obra «Cartes del Viatge a Orient»:

Vuelvo a Kuchuk. Somos nosotros quienes pensamos en ella, pero ella no piensa en absoluto en nosotros. Hacemos consideraciones estéticas acerca de ella, mientras que ese famoso viajero tan interesante, que disfrutó de los honores de su cama, ha desaparecido enteramente de su recuerdo, como muchos otros. ¡Ah, eso hace tan modesto el viajar!; y vemos qué lugar más pequeño ocupamos en el mundo.

BIBLIOGRAFIA:

- CARABÍ, Àngels & SEGARRA, Marta (eds.) (1998): *Belleza escrita en femenino*. Barcelona: Mujeres y literatura.
- DJEBAR, Assia (2006): *Out of Algeria*. Liverpool: Liverpool University Press.
- ELMARSAFY, Ziad; BERNARD, Anna; ATTWELL, David (eds.) (2013): *Debating Orientalism*. London: Pacgrave Macmillan.
- FLAUBERT, Gustave (1987): *Cartas del Viaje a Oriente*. Barcelona: Laertes.
- (1989): *Cartas a Louise Colet*. Madrid: Ediciones Siruela.
- (1995): *Les temptacions de Sant Antoni*, Barcelona, Proa.
- FOUCAULT, Michel (1991): *Historia de la sexualidad*. Madrid: Siglo Veintiuno Editores.
- KAHF, Mohja (1999): *Western Representation of the Muslim Woman: From Termagant to Oдалиque*. Austin: University of Texas Press.
- LASSNER, Jacob (1993): *Demonizing the Queen of Sheba. Boundaries of Gender and Culture in Postbiblical Judaism and Medieval Islam*. Chicago: The University of Chicago Press.

- MARTIN VARISCO, Daniel (2007): *Reading Orientalism: Said and the Unsaid*. Seattle: University of Washington Press.
- MENDOLA, Tara (2006): *Magrebines: Historical Representations of North African Women in 19th-Century French Orientalism and Post-1950s North African Narrative*. Pennsylvania: Penn Humanities Forum on Word & Image.
- MIGNOLO, Walter D. (2005): *La razón postcolonial: herencias coloniales y teorías postcoloniales*. Buenos Aires: AdVersuS, N° 4.
- MOHANTY, Chandra Talpade (1988): «Under Western Eyes: Feminist scholarship and colonial discourses». En Patrick WILLIAMS y Laura CHRISMAN (eds.): *Colonial Discourse and Post-Colonial Theory: A Reader*. Hertfordshire: Prentice Hall/Harvester Wheatsheaf, p. 196-220.
- O'RILEY, Michael F. (2007): *Postcolonial Haunting and Victimization: Assia Djebar's New Novels*. New York: Peter Lang.
- OXFELDT, Elisabeth (2005): *Nordic Orientalism: Paris and the Cosmopolitan Imagination 1800-1900*. Copenhagen: Museum Tusulanum Press.
- PATEMAN, Carole (1995): *El contrato sexual*. Barcelona: Anthropos.
- ROSE, Sonya O. (2010): *¿Qué es historia de género?*. Alianza editorial, 2012 (traducción Noelia Adánez).
- SCOTT, JOAN W. (1990): «El género: una categoría útil para el análisis histórico». En James S. AMELANG Mary NASH (coord): *Historia y género: las mujeres en la Europa Moderna y contemporánea*. València: Edicions Alfons el Magnànim, p. 23-58.
- SAID, Edward (2002): *Orientalismo*. Barcelona: Debolsillo.
- SALES SALVADOR, Dora (2006): *Traducción, género y poscolonialismo Compromiso traductológico como mediación y affidamento femenino*. Barcelona: Quaderns, N° 13.
- SHARAFUDDIN, Mohammed (1996): *Islam and Romantic Orientalism: Literary encounters with the Orient*. New York: I. B. Tauris Publishers.
- SINHA, Mrinalini (1995): *Colonial Masculinity, The Manly Englishman and the Effeminate Bengali in the Late Nineteenth Century*. Manchester: Manchester University Press.
- SPIVAK, Gayatri Chakravorty (1988). «Can the subaltern speak?». En Patrick WILLIAMS y Laura CHRISMAN (eds.): *Colonial Discourse and Post-Colonial Theory. A Reader*. Hertfordshire: Prentice Hall/Harvester Wheatsheaf, p. 66-111.

Recibido el 31 de enero de 2016
 Aceptado el 21 de noviembre de 2017
 BIBLID [1132-8231 (2017): 107-114]